

tor je pokazao, po sudu ovog čitatelja, zavidno poznavanje problematike antičke filozofije i klasične kulture općenito. U tom pogledu ovo djelo ostaje trajni suputnik svima koji se nađu na stazama zanimanja za izvorišta filozofijskog mišljenja.

Tomislav Krznar

doi: 10.21464/fi36416

René Descartes

Načela filozofije

Preveo Veljko Gortan, KruZak,
Zagreb 2014.

»Od Descartesa na ovamo *filozofija* se nalazi u onom osobitom položaju u kojem uvijek nanovo sve što bi moglo biti njeno *počelo*, njena *svrha*, njen *sadržaj*, njena *metoda*, a to znači prije svega drugoga *samu sebe, mora dovoditi u pitanje*.« (Marian Cipra, *Metamorfoze metafizike*, Zrinski, Čakovec 1978., str. 11)

Riječi su to kojima Marian Cipra započinje svoje djelo *Metamorfoze metafizike* i kojima ukazuje na važnost Descartesova filozofskog djela koje je nezaobilazno za cjelokupnu povijest svjetske, a posebice europske filozofije.

Načela filozofije, objavljena 1644. godine, na latinskom jeziku, pod naslovom: *Principia philosophiae*, dobivaju svoj tiskani francuski prijevod 1647. godine. Djelo je napisano u četiri dijela, od kojih je s latinskog, prvi dio, preveo Veljko Gortan, a naslovljen je: »O načelima ljudske spoznaje« (»De principiis cognitionis humanae«). Ne bi li pojmlili cjelinu predmeta kojom se Descartes bavi u svojim *Načelima filozofije*, usputno valja navesti naslove i teme preostalih triju dijelova, koji s prvim dijelom čine pregled tema tradicionalne prirodne filozofije; 2. »O načelima vidljivih stvari« (»De principiis rerum materialium«) – posvećeno osnovnim pitanjima fizike; 3. »O vidljivome svijetu« (»De mundo ad spectabili«) – posvećeno vidljivome svijetu; 4. »O Zemlji« (»De Terra«) – o planeti Zemlji kao cjelini.

Uvod u *KruZakovo* izdanje iz 2014. godine čini »Pregled Descartesove filozofije« na 45 stranica, koji je sastavio Josip Talanga, nakon kojeg slijedi 60 stranica koje objedinjuju Descartesov latinski izvornik i prijevod teksta, pisano u obliku 76 paragrafa. S dodatnim

bilješkama, hrvatsko-latinskim kazalom termina i završnim komentarom, ovo izdanje na 117 stranica nudi cjelovit prikaz prvog dijela Descartesovih *Načela filozofije*.

Kao što je i naslovljen, prvi dio *Načela filozofije* doista istražuje »načela ljudske spoznaje«, pa Descartes već prvim paragrafom udara u srž istraživanja istine, kojeg je nužna sastavnica »sumnja po mogućnosti o svemu«. Tezu argumentira usporedbom čovjeka s »nejakim djetetom«, pri čemu se ovo 'nejako' odnosi na nesposobnost vladanja svojim umom, te je to i takvo stanje za Descartesa inherentno čovjeku. Iz te neovladanosti vlastitim umom, čovjek kao to 'nejako', nesposobno dijete biva prepušten i mogli bismo dodati, zaveden osjetilima, pa o svim brojnim stvarima koje zahvaća osjetilima donosi raznolike (većinom neadekvatne) sudove, a ti su sudovi zapravo predrasude koje nas odvrću od spoznaje istine. Prvi korak k spoznaji za Descartesa je sumnja, što eksplicitno ističe:

»Od njih [predrasuda], čini se, možemo se osloboditi samo tako ako jednom u životu pokušamo sumnjati o svemu u čemu pronademo i najmanju sumnju nesigurnosti.« (§1; str. 47)

Ne bismo li što jasnije pronašli ono »posve sigurno i što se najlakše dade spoznati«, Descartes ne riskirajući i smjerajući onom neupitnom, upućuje na uzimanje neistinitim onoga što je već sumnjivo. S druge strane, odlično primjećuje da se ta sumnja mora ograničiti samo na promišljanje istine i da je ona vezana samo uz teorijski bitak, dok praktično djelovanje i praktički bitak moraju biti gluhi i slijepi za tu sumnju jer se, ono praktičko, uvijek nalazi u polju otvorenih mogućnosti, onog vjerojatnog, a ne isključivo nužnog, a akcija sama, s obzirom na to da mora biti provedena u vremenu, prisiljava aktera da odabere jedno ili drugo, ne bi li mu izmakla prilika za djelovanje. Ta sumnja prije svega tiče se osjetljivih stvari (predmeta imaginacije), »najprije iz toga što opažamo da osjetila katkada griješe, a razboritost traži da se nikada suviše ne pouzdavamo u one koji su nas makar jedanput prevarili.« (str. 49)

Također, navodi problem sna, u kojem nam se čini da osjetilima zamjećujemo, kao što i zamišljamo imaginacijom sve ono što nigdje ne postoji. U relaciji tih dvaju sumnji, vidimo da se po naravi i predmetu osjetilne spoznaje san i budno stanje niti po čemu sigurno ne razlikuju. Tu sumnju imamo pravo prenijeti i u one dokaze koje smo prije smatrali potpuno sigurnima, a kao ideal takvih dokaza Descartes navodi matematiku, u koju se isto sumnja, kao i u ona načela koja smo smatrali da su spoznata izravno, sama-po-sebi, zato jer smo vidjeli da su neki i u tome griješili, a i zbog

toga što smo čuli da je bog svemoguć, a budući da nas je on stvorio, mogao nas je stvoriti tako da se uvijek varamo.

Moguće je sumnjati u opstojnost boga, neba, tjelesnosti kao takve, pa i vlastite, ukratko u sve, osim u ono da mi dok sumnjamo ujedno i ne postojimo. Takva bi sumnja bila kontradiktorna jer je sumnja sama već pomisao, stoga Descartes u 7. paragrafu izvodi, kao prvu i od svih najsigurniju spoznaju, onu misao koja se nesumnjivo najčešće navodi uz njegovo ime:

»Ja mislim dakle jesam.« (str. 50–51)

Ego cogito, ergo sum. Dodaje da do te spoznaje dolazi svatko tko ispravnom metodom filozofira. Time se otkriva narav uma i spoznaje se njegova razlučenost od tijela. Dok se zadržavamo u sferi sumnje u postojanje svega što nas okružuje, mi uviđamo kako je naša narav samo mišljenje; ono se već percipira, dok o tjelesnim stvarima još sumnjamo.

9. paragraf Descartes posvećuje posebno definiciji mišljenja:

»Pod riječju *mišljenje* shvaćam sve ono čega smo svjesni da se zbiva u nama ukoliko je u nama svijest o tome.« (str. 51)

Ako definiciju slijedimo doslovno, jasno postaje kako to ne obuhvaća samo spoznavanje intelektom, htijenje i zamišljanje imaginacijom, nego je mišljenje i osjetilno zamjećivanje. Premda osjetilnost dolazi putem organskih aparata, dakle pretpostavlja neku vrstu postojanja »tjelesne mehanike«, Descartes se brani od mogućih prigovora tako što pod ovom osjetilnošću poima svijest, primjerice gledanja, odnosno *um* koji osjetilno zamjećuje, što je u njegovoj domeni opet – misao.

Zašto Descartes ističe kako je naš *um* spoznatiji od tijela? *Ništa* nema nikakvih stanja ni svojstava, zato je nespoznatljivo. Sve što spoznajemo, spoznajemo na osnovi nekih stanja ili svojstava, ili obrnuto rečeno, gdje god nađemo na bilo kakva stanja ili svojstva, tu se nužno nalazi stvar, tj. supstancija koje su ta stanja upravo stanja, a koliko više stanja te supstancije nađemo, to tu supstanciju jasnije upoznajemo. Najviše tih stanja nalazimo u *umu* jer apsolutno sve što nađemo, navodi nas na spoznaju našeg *uma*, *aficira um*, te ne postoji osjetilni, odnosno tjelesni kontakt, a da pritom nije prisutan *um* koji uopće misli tu osjetilnost. U ovim stvarima griješe samo oni koji pod vlastitim postojanjem radije razumiju postojanje svog tijela, a ne *uma*, te ostali koji ostaju zadovoljni onime što su nazvali – *osjetilnom spoznajom*.

Od 13. paragrafa Descartes u razmatranje uvodi pojam *boga*, te kako to biće uvjetuje spoznaju ostalih stvari. Um najprije poznaje sama sebe, o svemu drugome sumnja, pa

se, u težnji za proširenjem spoznaje, najprije okreće u sebe sama, promatrajući ideje mnogih stvari. Um se ne može varati dok stoji tek u promatranju tih ideja, bez potvrde ili negacije. Preko zajedničkih pojmova, koje nalazi opisanim načinom, um stvara različite dokaze, pa na primjer, po pitanju ideja broja i oblika (primjerice trokuta) dolazi do načela identiteta, koje smatra ispravnim zaključkom, dokle god pred razmatranjem (Descartes piše: »pred očima«) ima premise iz kojih je taj zaključak izveo. Međutim, ti zaključci također nose opravdanu sumnju jer postoji mogućnost da je narav *uma* takva da se može varati i u onome što mu se čini najočiglednijim. Um ne može naći nikakvo sigurno znanje »prije nego upoznata začetnika svojeg podrijetla« (§13., str. 55).

14. paragraf iznosi »ontološki dokaz božje egzistencije« na temelju ideje koja je prisutna u *umu*. To je ideja *najrazumnijeg, najmoćnijeg i najsavršenijeg* bića, te se ta ideja ističe daleko nad svim drugim idejama jer je njeno postojanje nužno i vječno, inače to biće kakvo je po toj ideji ne bi bilo najuzvišenije biće, ili kako Descartes formulira:

»Po tome što je u našem pojmu Boga uključeno nužno postojanje, s pravom se zaključuje da bog postoji.« (§14)

Kao dodatak *ontološkom dokazu*, navodi da *um* ne nalazi ideju ničeg drugog u kojoj bi opazio da je na isti način uključeno nužno postojanje, pa prema tome ideju najsavršenijeg bića nije *izmislio* *um* sam. Ideje u *umu* istovjetne su po tome što su način mišljenja, ali se razlikuju prema stvari koju predstavljaju, a one koje sadržavaju više objektivnog savršenstva u sebi, to savršeniji mora biti njihov uzrok. Sukladno tome, kada pitamo o uzroku ideje boga, u samoj ideji vidimo toliku neizmjenost da je moguć jedino najsavršeniji uzrok, tj. bog koji realno postoji. Tu Descartes dolazi i do hijerarhije po kojoj: iz ništa ne nastaje ništa, a iz manje savršenog ne može se razviti savršenije. Budući da savršenstva koja se pripisuju bogu nisu u nama, ona moraju biti u nekom vanjskom biću. Ipak, Descartes se suzdržava razumijevanja božje naravi, smatrajući je neobuhvatnom za razumijevanje, ali je drži spoznatljivom jasnije, nego bilo što drugo. Iz božjeg se postojanja izvodi i naše postojanje, što opet ide u prilog dokazima božje opstojnosti:

»Po naravnomu je naime svjetlu sasvim jasno da ono što poznaje nešto savršenije od sebe ne postoji samo po sebi. Inače bi samo po sebi bilo dalo sva savršenstva koji ima u sebi. Zato možemo potjecati samo od onog što u sebi ima sva ta savršenstva, tj. samo od Boga.« (§20, str. 61)

Descartes bogu oduzima tjelesnost, povezujući je sa *zloćom grijeha*. Time se želi reći da

nesavršenstvo i ograničenje ne mogu postojati u bogu, ako je definiran kao najsavršenije biće. Logika izvođenja govori da je tjelesna priroda s prostornom protežnosti ona koja je sposobna za djeljivost, a budući da je djeljivost nesavršenstvo, bog zasigurno nije tijelo. Također i osjećajnost, u vidu aficiranosti, odnosno trpnje, ne pripada bogu jer to znači ovisiti o nekome; božja stanja su u tom vidu: spoznaja intelektom i htijenje. Kao i prema aristotelovsko-skolastičkoj tradiciji, tako i prema Descartesu koji je preuzima, najbolje stjecanje znanja je ono koje polazi od *uzroka k učinku*, a budući da je *bog* uzrok svega što jest i što može biti, poznavanjem njega dopijeva se do poznavanja svega.

25. paragraf već ulazi u duboki kršćanski dogmatizam, a glasi:

»Treba vjerovati u sve što je Bog objavio, iako to prelazi mogućnost našeg shvaćanja.«

Objašnjenje tvrdnje još jače pada u taj dogmatizam kršćanskih objava:

»Tako ako nam Bog slučajno otkrije o sebi samome ili o drugim stvarima nešto što nadilazi prirodne sile našega duha, a takva su doista otajstva Utjelovljenja i Trojstva, ne ćemo se ustručavati da tomu vjerujemo, iako to ne razumijemo.«

Ovo se objašnjenje može shvatiti kao nagovor na nepotrebnost čuđenja po pitanju velikog broja neshvatljivosti iz božje tvorevine, što ubija filozofijsku tendenciju i prepušta filozofa pasivnom odnošenju sa stvari. Drugo shvaćanje je ono koje Descartes nudi sljedećim paragrafom, a to je ono po kojemu čovjek, kao konačan, ne može shvatiti (obujmiti, obuhvatiti) beskonačno, pa bi i svaki pokušaj toga bio tek pokušaj ograničenja beskonačnog. Također se ovdje razlikuje pozitivna, *aktualna*, *metafizička* beskonačnost; od negativne, *potencijalne*, *matematičke* neograničenosti. Osim što ne treba nastojati ispitivati beskonačno, ne treba nastojati ispitivati niti *svršne* *uzroke stvari* jer ne možemo sebe postavljati na ono mjesto stvoritelja koji zna *zašto* stvari; nego treba nastojati ispitivati samo *djelatne* *uzroke*.

U 29. paragrafu, kao prvi božji atribut, Descartes otkriva onaj po kojemu je bog »u najvećoj mjeri istinit i davatelj svega svjetla.« Želja za varanjem potječe iz zloće, straha i slabosti, pa stoga ne pristaje bogu, a time je očitо pretpostavljen već jedan moralni sustav koji određuje koje su osobine dobre, a koje loše. Budući da je time do jedne mjere spoznato biće koje je uzrok čovjeka, može se sa sigurnošću otkloniti sumnja 13. paragrafa u jasnu i razlučenu spoznaju kao lažnu.

Budući da greške nisu od boga, one su od nas, a ovise više o našoj volji nego o našem intelektu. Pri tome se razlučuju djelatnost intelek-

ta koja je spoznaja i djelatnost volje koja je htijenje. Zamjećivanje osjetilima, zamišljanje imaginacijom i čisto spoznavanje intelektom samo su različiti modusi spoznavanja, kao što su želja, protivljenje, potvrđivanje, nijekanje i sumnjanje različiti vidovi htijenja. Budući da je sud onaj koji je ispravan ili pogrešan, a u sudu većeg udjela ima volja od intelekta, moguće je davati pristanak onim stvarima koje spoznajemo samo vrlo nejasno i zbrkano. To što griješimo ne možemo zamjerati bogu, koji se poima i stvoriteljem:

»Naime stvorenomu pripada da bude ograničen, a ograničenomu da se ne proteže na sve.« (§36, str. 71)

Međutim, bez obzira na to što je volja u najvećem udjelu uzrok pogrešaka, ona je i najveće savršenstvo čovjeka jer omogućuje da radi slobodno, a time ga čini podobnim za pohvalu (ili prijekor). Zbog te slobode koju čovjek nosi u svojoj naravi, na uvjetan način čovjeka smatramo začetnikom svojih djela, na osnovu kojih dobiva pohvalu. Analogija koju Descartes ovdje povlači je ona sa strojem koji čini nužno, onako kako je određen u izradi, pa ne dobiva on pohvalu zato jer čini kako mora, nego njegov stvoritelj koji ga je dobrog načinio. Ovdje Descartes izvodi i moralni zakon, najprije ograđujući boga od uzroka zla, time što smatra kako uzrok zla nikada nije ono što ne sprječava zlo, pa tako ni bog nije uzrok naših grešaka jer nas nije podario apsolutnim intelektom, nego:

»Moć naime koju imaju ljudi jedni nad drugima ustanovljena je zato da se njome služe kako bi druge odvratili od zla (...).« (§38, str. 73)

dok je moć boga, u analogiji sa strojem, ista ona koju ima tvorac stroja; autonomna i slobodna. Dakle, čovjek je stroj po prirodi, a bog po volji – ograničenih mogućnosti, ali slobodnog odabira. Tu slobodu volje ili slobodu odabira u davanju ili nedavanju pristanka po različitim pitanjima, Descartes općenito ubraja u prve, urođene pojmove.

Pogreške u donošenju sudova mogu se izbjeći samo ispravnim metodom, a to je metoda po kojoj se pristanak daje samo onomu što spoznajemo jasno i razlučeno. Jasnu i razlučenu spoznaju Descartes definira 45. paragrafom:

»Jasnom nazivam onu spoznaju koja je pozornomumu prisutna i otvorena; tako kažemo da ono jasno vidimo što je prisutno pred našim okom koje promatra i što dosta snažno i otvoreno na nj. djeluje. Razlučenom pak nazivam onu spoznaju koja je porred jasnoće tako od svega drugoga odijeljena i odsječeno da u sebi sadrži samo ono što je jasno.«

Tu se Descartes vraća na predrasude koje navodi na početku *Načela* kojima je korijen određen u ranoj, djetinjoj dobi. U hijerarhiji spoznavanja Descartes kao dva najviša roda

postavlja: 1. *intelektualne ili misaone stvari* – one koje pripadaju umu ili mislećoj supstanciji; 2. *materijalne stvari* – koje pripadaju protežnoj supstanciji, tj. tijelu; i ta podjela predstavlja temelj Descartesova dualizma. Kao treće, izvode se osjećaji (gladi, žeđi, umora, itd.), kao ono što potječe od veze uma s tijelom. Što se vječnih istina tiče, one se ne daju samo tako nabrojati, ali se definiraju kao aksiomi, odnosno metafizička načela, poput onog:

»Iz ništa ne može nastati nešto.«

Supstancija je ona stvar koja tako postoji da joj za postojanje nije potrebna niti jedna druga stvar, a svakoj supstanciji pripada jedan bitni atribut (umu mišljenje; tijelu protežnost), kao ono što se samo općenito nalazi u supstanciji. Modus je ono što djeluje na supstanciju i mijenja je, a svojstvom nazivamo ono uslijed čega se supstancija može nazvati »takvom i takvom«. Osim tih relacija Descartes izvodi i pet univerzalnih pojmova, koji nastaju kada se služimo jednom i istom idejom za pomišljanje svih pojedinačnih stvari koje su međusobno slične. To su *rod, vrsta, razlika, svojstvenost i akcident*. Razlučenosti su *realne, modalne i relacijske*, od kojih je realna ona

između dvije ili više supstancija; modalna između modusa i supstancije ili između dva modusa iste supstancije; a relacijska između supstancije i njenog bitnog atributa, ili između dva bitna atributa iste supstancije.

Naklada *KruZak* u dvije godine izdaje, mogli bismo reći, ciklus Descartesovih knjiga, od kojih su *Načela filozofije* i *Rasprava o metodi* izašle 2014. godine, a *Meditacije o prvoj filozofiji* 2015. godine. Premda *Načela* i *Meditacije* u velikoj mjeri imaju isti sadržaj, u *Načelima* je metoda izlaganja sintetička, dok je ona u *Meditacijama* analitička. Izuzev dijelova u kojima prepušta primat vjeri u objavu, čime narušava razum pred božjim ugledom, Descartes u svemu drugom izražava pouzdanje u zreo razum, a *Načela filozofije* mogu se smatrati epistemološkim napatkom ispravnog filozofiranja definiranim postupkom: utvrđivanja vlastite opstojnosti temeljenog na vlastitoj mislećoj naravi, utvrđivanja postojanja boga, ovisno o bogu i iz razmatranja njegovih atributa prilaženjem spoznaji ostalih stvari, te spoznaje protežne prirode i osjeta iz psihofizičke veze.

Bernard Špoljarić